

Ideológie 20. storočia a ich negatívny dopad na hodnotovú orientáciu spoločnosti

Mgr. František Neupauer, PhD., historik a publicista, pracovník Ústavu pamäti národa, predseda OZ Nenápadní hrdinovia, predseda Fóra kresťanských inštitúcií

O formovaní a deformovaní vzdelávania sa veľa sa hovorí a píše, a dotýka sa to hlavne nás/vás, vplyvu učiteľov na žiakov. Žiaci sú tí, ktorí budú tvorcami našej budúcnosti i dejín, a preto je potrebné, aby sme ich formovali a nie deformovali. Vo svojom príspevku priblížim historické súvislosti a pohľady na deformácie, ktoré v sebe niesli a nesú totalitné systémy. Poukážem na historické súvislosti viažuce sa k vzniku totalít, načrtnem dôležitosť reflexie i schopnosti porovnávania¹⁷. Neobídem ani formujúcu silu pohľadov a skúseností prameniacych z minulosti. Môže nás vôbec totalita formovať? Ak áno, akým spôsobom? Myslím si, že jednou z možností je aj cez pohľad na nenápadných hrdinov, ktorí zápasili o viac slobody a demokracie v čase totality, väznov svedomia.

Totalita a deformácia

Dovoľte mi začať krátkou osobnou skúsenosťou. Ako študent Univerzity Mateja Bela (UMB) v Banskej Bystrici som často chodieval na faru v Radvani za emeritným biskupom Petrom Dubovským SJ. Hovoril mi o. i. aj o sile Božej vôle. Dokonca povedal toto: „*Nemal som ani 8 rokov a už som vyrastal bez otca. No na druhej strane, ak by nezomrel môj otecko, asi by zo mňa nikdy nebol jezuita. Ocko z nás chcel mať dobrých gazdov a nebol by nás posielal na štúdiá.*“ S úsmevom dodal: „*Hovorím Ti to preto, aby si vedel, ako vie Boh zasiahnuť do života človeka. Aj takouto tragickou udalosťou. A mamka, tá nás dala všetkých chlapcov vyštudovať.*“¹⁸

Na prvý pohľad by sa zdalo, že tajne vysvätený biskup Peter Dubovský považoval štúdium za niečo „veľké“. Väčšie, ako pokojné rodinné prostredie, v ktorom by mohol šťastne vyrastať v kruhu svojej rodiny. Miloval knihy, rád čítal, vzdelával sa. No popritom pásol husi a pomáhal pri všetkom, čo bolo potrebné. Keď prišli 50-te roky, bol študentom filozofie na jezuitskom teologickom inštitúte. Rehole, ako vieme, boli roku 1950 zrušené a on nemohol študovať ďalej. V tom čase prišli za ním stranícki komunistickí funkcionári z Rakovic (jeho rodnej obce) a povedali mu: „*Vieme, že si šikovný mladý muž. A tak sme prišli za Tebou, aby sme Ti pomohli. Vybavili sme Ti, nakoľko vidíme, že sa Ti darí v štúdiu, aby si šiel študovať filozofiu do Brna a mohol byť na česť aj našej obci.*“ Aká bola jeho reakcia? „*Milí rodáci, ale ja som nešiel k jezuitom preto, aby som mohol „len“ študovať, ale preto aby som verne nasledoval Krista, či v dobrom, či v zlom.*“ Mladý Peter Dubovský túto ponuku rázne odmietol. Nasledovalo väzenie, perzekúcie.¹⁹

¹⁷ Zvlášť od učiteľov sa očakáva, aby vedeli dať dobré príklady pri porovnávaní. Poukázali na dve rovnaké zložky a nemiešali jablká s hruškami.

¹⁸ Osobné spomienky Františka Neupauera na stretnutie s Petrom Dubovským v rokoch 1998 – 2006.

¹⁹ Osobné spomienky Františka Neupauera na stretnutie s Petrom Dubovským v rokoch 1998 – 2006.

Povedať jasné „NIE“ vzdelávaniu, ba aj vyučovaniu a učiteľskému povolaniu dokázalo v čase komunistickej totality veľké množstvo učiteľov. Predovšetkým v čase nástupu ideologizácie v školstve. Mnohí z nich išli „k lopate“ a nahradili ich často ľudia „od lopaty“. Štatistiky jasne hovoria, o zmene počtu učiteľov po roku 1950. Kým v rokoch Československej republiky od 1918 – 1938 a následne Slovenskej republiky od 1939 – 1945 prevládal počet učiteľov – mužov,²⁰ v čase komunizmu sa tento pomer začal výrazne meniť v prospech žien.²¹ Muž, ako osobnosť, autorita, sa začal od katedier vytrácať. Totalita nepotrebuje autoritu osobnosti, ktorá má svoj názor a jasné postoje. Do vzdelávacieho systému sa dostávajú ľudia školení v duchu novej, lepšej ideológie, ktorí v tomto duchu majú vychovávať žiakov.

Učiteľ, učiteľka prestáva byť autoritou, prirodzenou autoritou, ale sa stáva „len“ prostriedkom na odovzdávanie vzdelanie. Prirodzenú autoritu richtára nahrádza dosadená a vnútená autorita stranického nominanta strany, v mnohých prípadoch človeka bez charakteru a chrbtovej kosti.

Keď však hovoríme o ideológií, či totalite, nestačí len tento vonkajší ukazovateľ. Je potrebné poznať aj vnútorné pochody, pod vplyvom ktorých sa človek mení a formuje.

Viera a ideológia

Známy francúzsky sociológ a antropológ na jednej prednáške v Abbay de Septs Fons povedal: *„V každom človeku je priestor pre vieru. Buď je tento priestor naplnený náboženskou vierou, alebo tento nevyplnený priestor naplní ideológia.“*²² Mohli by sme pochybovať o tom, či každá náboženská viera naplní tento priestor. Hľadači pravdy ako veľký kardinál Neuman²³, či rodina Munkovcov²⁴, ktorých proces beatifikácie práve prebieha by nám mohli rozpísať stavy duše hľadačov pravdy. No bez špekulácií a s hlbokou úctou voči každému náboženstvu ostávame stáť na prahu brán mestečka Assisi, kde blahoslavený Ján Pavol II. povedal: *„Každé náboženstvo robí človeka lepším.“* Každé, bez rozdielu. Máme mať veľkú úctu voči každému náboženstvu a zároveň hlboko v sebe niesť život viery, ktorý naplňa a smie stále viac naplniť naše vnútro.

A o čo sa snaží ideológia? Naplniť priestor viery ideou, nájdením „božstva“, sľubmi raja na zemi. Vyzdvihnutím jednotlivcov, tried, či národov nad iných a hlbokou neúctou voči „niektorým“ rasám, národom, spoločenským vrstvám. Stačilo presvedčiť zbožný kresťanský taliansky národ, že černosi v Etiópii nie sú ľudia... stačilo povedať Nemcom, že je potrebné

²⁰ Výnimku tvorili školy maďarskej národnostnej menšiny, kde bolo viac učiteliek ako učiteľov.

²¹ Učiteľkou chcela byť aj mladá dievčina, dcéra váženého lekára, ktorý jej (svojej dcére) povedal kruté slová: *„Radšej Ťa chcem vidieť mŕtvu, aby Ťa odtiaľ vyniesli na márach, ako by si mala ísť študovať za učiteľku“*. Dievčina sa podvolila takejto krutej reakcii svojho oca a vyštudovala za lekárku. Otec si uvedomoval, že ako učiteľka by bola šíriteľkou komunistickej ateistickej ideológie a všetkého, čo v sebe nesie komunistická ideológia a iné „izmy“. Stala sa nakoniec lekárkou.

Rozhovor s Mons. Petrom Dubovským (1921). Nedatované. Osobné spomienky Františka Neupauera z rokov 1998 – 2006.

²² Poznámky autora z prednášky počas mesačného pobytu v Abbay de Septs Fons (Francúzsko) v roku 2006.

²³ Veľký konvertita. Blahoslavený Benediktom XVI. počas historickej návštevy Veľkej Británie.

²⁴ Konvertiti zo Židovstva. V roku 2011 sa začal proces ich blahorečenia na diecéznej úrovni v bratislavskej arcidiecéze.

chrániť ich pokrvných príbuzných za hranicami Nemecka. Stačilo nazvať reakčnými živlami kňazov, podnikateľov, bankárov, statkárov, roľníkov. A brať tam, kde sme nesiali. Ideológie sú proti človeku. Za sľubmi, že „potom“ bude lepšie existuje „teraz“ strašných politických perzekúcií.

Musíme poznať až ovocie, aby sme zistili, že to, čo pestujeme nás môže zabiť? Americký historik v publikácii KOMUNIZMUS²⁵ sa v úvode pýta, či je možné poznať hrôzu ideí skôr. Následne vykresľuje všetky hrôzy, ktoré spôsobila idea komunizmu a v závere píše. *„Nemuseli sme ani prejsť všetky tie hrôzy komunistickej totality. Už v úvode bolo jasné, že komunizmus nebol dobrou myšlienkou, ktorá sa zle realizovala. Komunizmus bol zlou myšlienkou.“* Komunizmus bol zlou myšlienkou. Pápeži 19. storočia odsúdili komunizmus ešte ako myšlienku. Bez toho, aby poznali a videli hrôzy, ktoré táto ideológia spôsobila. A ja by som možno dodal spolu so Solženicinom, ktorý povedal: *„Komunizmus ako prvý použil masu, aby sa dostal k moci.“* Nie, človek, osobnosť, ktorý formuje, ale masa, ktorá deformuje všetko, čo vidí. Masa, ktorá demoluje. A iste, všetci dobre vieme, že Mussolini bol socialistický, komunistický novinár, ktorý prišiel s fašizmom. Vidíme priamu následnosť medzi komunizmom a fašizmom. Hitlerove slová, o tom, že sa nechal pri tvorbe národného socializmu, teda nacizmu, inšpirovať fašizmom sú všeobecne známe. Komunizmus bol teda inšpiráciou tak pre fašizmus v Taliansku, ako pre nacizmus v Nemecku. Viera, ktorou zaplavili tieto ideológie masu ľudí, si neskôr vyžiadala milióny obetí a viac ako miliardu obyvateľov uväznila a niekde ešte stále väzní v područí vymývania mozgov.

Nezaznamenané dejiny

Všetky tieto totality 20. storočia, na ktorých čele stála komunistická totalita boli proti človeku. Je dôležité o nich vedieť, historicky spracovať, poznať, ako sa utvárali a čo prinášali. *„Ak by sme rezignovali na systematické spracovanie histórie“,* píše Adrian von Arburg *„prenechali by sme vysporiadanie sa s minulosťou – prastarou ľudskou potrebou, ktorú bude chcieť neustále uspokojiť každý človek, každá civilizácia – príliš ľahkovážne médiám, pre ktoré je často charakteristická iba náhodosť a svojvoľnosť, politikom, ktorí sa neštítia populistických metód a tiež nekontrolovateľnému šíreniu fám, dezinterpretácií a klamstiev. Výsledkom by nakoniec bolo absolútne spochybňovanie prakticky každého kúska minulosti, a odtiaľ by bol len malý krôčik k tomu, aby sme rovnakým štýlom pokračovali s relativizáciou prítomnosti. Nikto by už nemal prehľad o tom, ktoré tvrdenia sú pravdivé, resp. ktoré v sebe nesú aspoň sčasti istú fikciu.“*²⁶

Rímske príslovie hovorí jasne. *Čo sa nenapísalo, to sa nestalo!* Dnes sa dostávame len k chabým informáciám o bezpráví, ktoré sa páchalo napr. v 50. rokoch. Kladieme si teda otázku: Čo z toho, čo sa dialo a zahmlievalo v čase neslobody, je hodnoverné a uchované? Čo z toho, čo sa ešte dá uchovať uchováваме? Pozrite sa do školských kroník, kroník obcí, farských úradov. Čo v nich je zachytené?

Ak by sme žili v totalitnom systéme, tak by som sa nečudoval, že by systém zahmlieval veci, hovoril, že všetko je ináč. Dovoľte krátky exkurz. V roku 2009 som navštívil Čínu. Zastavil som sa o. i. na mieste neďaleko mesta ničivé zemetrasenie. Prišiel som až k miestu, kde bola stredná škola. Celá táto škola sa prepadla pod zem. Pod zemou uviazli a zomreli stovky ľudí (učitelia, žiaci). Bol to desivý pohľad. Na druhej strane, čo mi tam chýbalo: žiaden symbol

²⁵

²⁶ ARBURG, Adrian: Desetiletí katastrof 1938 – 1948 v zrdcadle historického výskumu. IN: Tragické miesta paměti. Tragische erinnerungsorte. Praha : Antikomplex, 2010. s 35, 450 s.

mementa, že na tomto mieste sa niečo tragické odohralo. Žiaden pozostatok kladenia vencov, či náznakov prítomnosti príbuzných obetí tragédie. Nič, ani náznak spomienky na tragické udalosti. Mal som pocit, že v Číne sa zmýšľa takto: „Čo sa stalo, to sa stalo... my ideme ďalej. Minulosť nás nezaujíma. Nás nezaujímajú tragické miesta.“ Po návrate na Slovensko som sa dozvedel, že na miesto, kde stála škola a zomreli stovky ľudí prichádzajú ľudia, aby sa modlili, uctili si obeť ... ale polícia ich rozháňa a zakazuje takýto prejav „pamäte“. Mám pocit, že v totalitnej krajine je to niečo normálne. Ale ako je to u nás?

Poznáme preplnené cintoríny počas spomienky na všetkých verných zosnulých a všetkých svätých začiatkom mesiaca novembra. Deti chodia so svojimi rodičmi a príbuznými, aby sa pomodlili na hrobách starých či prastarých rodičov. Tento akt úcty je často aj mimo príbuzenského vzťahu. Sviece bývajú zapálené aj na hrobách neznámych vojakov, politikov, hercov. Akt zotrvania na tragickom mieste nás niečomu učí ako jednotlivcov, no rovnako aj spoločnosť.

Originál nesie v sebe silu identity. Desať makiet Osvienčimu v človeku nezanechá taký pocit ako návšteva autentického miesta. Máme takéto autentické miesta vo vzťahu ku komunistickej totalite? Prevažuje v našej spoločnosti snaha prekryť, vymaľovať, zmazať krv na stenách, guľky po streľbe (príklad Číny), alebo snažíme sa uchovávať tieto miesta? Vieme ich vôbec pomenovať, nájsť vo svojom okolí?

Máme na Slovensku aspoň jedno takéto miesto „utrpenia“, ako memoriál (múzeum) vo vzťahu ku komunistickej totalite? Žiaľ, na rozdiel od okolitých krajín, takéto miesto u nás stále nemáme.

Od miest sa presuňme k osobe, osobnostiam. Keď pomenúvame inštitúcie menami osobností, ktoré trpeli v čase neslobody, je to síce veľký vklad jednotlivca, no malý vklad spoločnosti. Spoločnosť sa má usilovať o pomenovanie a uchovanie identity každého neprávom odsúdeného, odvečneného do gulagu a pod. Veľkým príkladom sú v tomto smere predstavitelia židovského národa. Vytvárajú presný súpis obetí holokaustu. Bohužiaľ tento vklad v prípade komunizmu v našej spoločnosti chýba. Tí, ktorí dostali vo väzení číslo sú aj dnes len „zráťavani“ číselne (obetí bolo okolo 70 000 tisíc) bez vkladu zachytávajúceho konkrétnosti, zameraného na život konkrétnej osoby.

Pýtajme sa a porovnávajme

Deformáciu pohľadu na obdobie totality spôsobuje naša neinformovanosť, neschopnosť reflexie.

Porovnávajme oblasť ekonomiky, práva, uchovávanie tragických miest pamäte, médií. Pýtajme sa:

Prečo na Európskom súde pre ľudské práva je uplatnená zásada právnik Gustáva Radbrucha o potieraní „zákonného bezprávia“: *„Písané právo neplatí vtedy, ak zásadným spôsobom porušuje ľudské práva“* (a násilné ukončenie života nevinných je najvyššia forma porušenia ľudských práv). A u nás sudcovia i dnes hovoria cynicky politickým väzňom: „Veď my sme len súdili podľa zákonov, ktoré tu boli. To vy ste ich nemali porušovať.“

Prečo porovnávame sociálne výhody a pod. s tým, čo bolo v čase komunizmu a ako je teraz a nie so situáciou napr. v Rakúsku. Veď tam komunizmus nebol. Majú sa horšie ako my? V akej oblasti. A pritom v 50. rokoch boli vo veľkom ekonomickom marazme.

Prečo iba na Slovensku neexistuje Múzeum zločinov komunizmu? Čo médiá, obeť, študenti? Počas jednej z mojich prednášok zaznel hlas učiteľa: „Komunizmus nebol“, ale aj hlasy žiakov: „Doma nám hovoria, že bolo dobre, ale keď nám Vy hovoríte o obetiach... tak zisťujeme, ako to bolo naozaj“.

Bez skúmania a pomenovania reality zrelativizujeme aj našu prítomnosť. Bez objavenia tragických miest pamäte ostaneme bez miest, kam sa smieme vrátiť k reflexii, ktorá robí človeka človekom.

Prosím Vás, ak vládzete, skúste vykročiť so žiakmi k ľuďom, ktorí trpeli. Zachyťte spolu s nimi príbeh *nenápadného hrdinu*²⁷ a pomôžte im objaviť hodnoty ducha, kresťanské hodnoty. Hodnoty, ktoré cez príklad starnúcich mudrcov im dovoľia vidieť ďalej, ako pragmaticky, prospechársky tu a teraz. Ich pohľad, ktorý im sprostredkujete dnes nám zajtra prinavrátí slobodu.

Vážení učitelia. Na záver, krátka rekapitulácia. Vo svojom príspevku som sa snažil odkryť

1. Dôležitosť vzdelania, ale nie vzdelania a vzdelávania za každú cenu
2. Poukázal som na skutočnosti, ktoré so sebou priniesla totalitná ideológia
3. Na záver som apeloval na to, že je potrebná naša osobná reflexia (i reflexia školy a spoločnosti) na čas totality
4. Je otázkou vďačnosti a spravodlivosti, aby sme nezabúdali na tých, ktorí nám svojimi postojmi prinavrátili slobodu – nezabúdali na *nenápadných hrdinov*.

Verím, že Vy, učitelia, nesení formujúcou silou viery, nádeje a lásky ponesiete odkaz mladým. A pre Vašich žiakov bude Váš odkaz natoľko silný, že nebudú oslavovať len svoje narodeniny, meniny, ale aj deň, keď nastúpili na školu, ktorá ich formovala v osobnosti.

To Vám s celého srdca prajem.

www.november89.eu, neupauer@november89.eu

²⁷ Je to projekt, v ktorom žiaci hľadajú príbeh človeka, ktorý trpel v čase komunistickej totality – viac na www.november89.eu